

О. І. Васильєва, доктор наук з державного управління, професор кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом Національної академії державного управління при Президентові України

ЗАСТОСУВАННЯМ КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДУ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКОВІ ТЕРИТОРІЙ

Досліджено застосування кластерного підходу в соціально-економічному розвитку територій. Зазначено, що формування та розвиток економічних кластерів на місцевому рівні є одним з першочергових питань сучасної наукової думки. Доведено, що кластерний підхід розвитку економіки став пріоритетним у Фінляндії та США. Зазначено, що зарубіжний і вітчизняний досвід свідчать, що управління із застосуванням кластерного підходу стає одним з ефективних засобів антикризового управління, впливу органів державного управління й органів місцевого самоврядування на розв'язання проблем соціально-економічного розвитку територій.

Ключові слова: кластер; кластерний підхід; криза; антикризове управління.

In the article research the application of cluster approach to economic and social development areas. The author notes that the formation and development of economic clusters at the local level is one of the primary questions of modern scientific thought. The cluster approach of economic development has become a priority in Finland and the USA. The international and domestic experience analyzed in the article. Management with application of the cluster approach was an effective means of crisis management and the impact of government and local authorities to address problems of social and economic development of territories.

Key words: cluster; cluster approach; crisis; crisis management.

Постановка проблеми. У Програмі розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні на 2011–2015 рр. наголошувалося на нерозвинутості інноваційної інфраструктури й недостатній кількості інноваційних підприємств, зокрема кластерів. На першому етапі реалізації зазначеної програми передбачалося створити сприятливі умови для залучення інвестицій, оптимізації інноваційної інфраструктури та створення промислових кластерів, однак реальних механізмів для здійснення останнього запропоновано, на жаль, не було.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні питання інноваційного розвитку територій з використанням кластерного підходу досліджували вчені: С. Белаї, О. Бобровська, І. Гончаренко, А. Дігич, М. Долішній, О. Карпенко, М. Кастельс, Т. Наконечна, М. Портер, С. Харічков, П. Хіманен, І. Чикаренко, Ю. Шаров та ін.

Мета статті – дослідження застосування кластерного підходу в соціально-економічному розвитку територій. Відповідно до мети поставлені такі завдання: дослідити феномен кластера в соціально-економічному розвитку території, виявити можливості розвитку кластерів в Україні.

© О. І. Васильєва, 2016

Виклад основного матеріалу. Поняття кластера в науковий обіг було введено американським ученим-економістом, засновником кластерної теорії М. Портером у його фундаментальній праці “Конкурентні переваги країн” (1990 р.), яке було результатом системного дослідження інформації про діяльність успішних американських та європейських корпорацій. Науковець зазначив, що кластер являє собою групу географічно суміжних і взаємопов’язаних підприємств і організацій, що функціонують у певній галузі, взаємодоповнюють і забезпечують постійне зростання кластера в цілому [1]. М. Портер називає кластерами те, що інші дослідники називають промисловими округами, новими промисловими зонами, регіональними виробничими комплексами тощо, залежно від конкретних характеристик таких агломерацій [2].

Формування та розвиток економічних кластерів на місцевому рівні є одним із першочергових питань сучасної наукової думки. Особливо це стосується управління регіональним розвитком. Оскільки питання кластеру, за визначенням М. Портера, є суто економічним явищем, то його функціонування та розвиток безпосередньо стосується завдань, на виконання яких спрямована дія відповідних механізмів державного управління. Під впливом теорії М. Портера в 90-х рр. XX ст. кластерний підхід розвитку економіки став пріоритетним у Фінляндії, в якій було проведено масштабне дослідження під назвою “Переваги Фінляндії – майбутнє фінської промисловості”, в результаті якого була розроблена Національна промислова стратегія. Ця стратегія зробила можливим перехід від загальнодержавного регулювання до промислової та технологічної політики, тобто розвитку кластерів. Нині лісовий, інформаційний і телекомунікаційний кластери наймасштабніші для економіки Фінляндії [3, 145]. До провідних фірм фінських кластерів належать виробничі та сервісні підрозділи низки таких великих транснаціональних компаній, як “Eriksson”, “Siemens”, “Fujitsu”, “IBM”. Створення виробництв і дослідних центрів не стільки наближує великі транснаціональні корпорації до споживачів, скільки використовує кваліфіковану робочу силу й можливості національної інноваційної системи.

Науковці М. Кастельсі та М. Хіманен у своїх працях показують на прикладі технопарків в Оулу та Вуорінені, що вони мають міцніші зв’язки із зовнішніми фірмами, ніж із власними [4, 135]. При цьому технопарки показують економічне зростання тільки тоді й там, де вони приєднані до значних інноваційних кластерів. Аналіз ефекту від діяльності технопарків вплинув на трансформацію фінської національної політики у сфері економічного розвитку: відбулася переорієнтація від ініціації програм, які базуються на національних пріоритетах, до підтримки приватних і громадських суб’єктів, які беруть участь у регіональному розвитку (фірми, органи місцевої адміністрації, громадські ініціативи), щодо їх підприємницьких ініціатив.

У науковій літературі кластер визначено добровільним об’єднанням підприємницьких структур, галузевих і територіальних, які тісно співпрацюють з органами місцевої та регіональної влади, освітніми, науковими й науково-дослідними установами, громадськими організаціями з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції та сприяння економічному розвитку регіону, його конкурентоспроможності. Нині “регіональний промисловий кластер” розуміється як територіальне об’єднання виробників промислової продукції, наукових, науково-дослідних установ, інституцій ринкової інфраструктури й владних структур у частині вживання їх взаємодії для розвитку територіальних конкурентних переваг, підвищення конкурентоздатності продукції та конкурентоспроможності регіону в цілому.

Кластерна концепція йде значно далі, ніж класичне розуміння М. Портера. Вона орієнтується на залучення до кластерів інтегрованих і частіше різнорідних компаній, державних і громадських агенцій та інститутів, з метою виробництва кола нових чи модернізованих виробів [5, 240]. Отже, розвиток кластерів формує мережну структуру компаній, які, з одного боку, пов'язані в межах ланцюга створення доданої вартості, а з іншого – самі по собі є відокремленими структурами. Зауважимо, що світовий досвід розвитку кластерів показує, що вони не можуть бути створені штучно, провідну роль відіграє ресурсний потенціал регіону та розвиток ділових відносин у мережі. Взаємовідносини між різними компаніями в кластері залежно від виду їх діяльності поділяють на технологічні та економічні, за допомогою яких провадиться господарська діяльність.

Кластери – це одна із форм співпраці місцевих і регіональних органів влади, бізнес-структур та агенцій регіонального розвитку, ділових кіл регіону. Кластерний підхід суттєво змінює зміст регіональної промислової політики: зусилля органів влади спрямовуються не на підтримку окремих підприємств або галузей, а на розвиток системи взаємовідносин між суб'єктами економіки та державними (недержавними) інститутами. Отже, формування та розвиток регіональних промислових кластерів передбачає створення дійового організаційно-правового механізму державного управління, здатного забезпечити взаємозв'язок державних, регіональних інтересів з інтересами окремих суб'єктів господарювання.

Як слушно зазначають відомі науковці Ю. Шаров та І. Чикаренко, вітчизняній теорії кластеризації досі притаманна певна нелогічність і фрагментарність, що обумовлено відсутністю системності, хаотичністю нагромадження знань, недостатністю нормативно-правового забезпечення та наукового обґрунтування політичної та практичної здійсненності. Насамперед це стосується формування і реалізації політики кластеризації на муніципальному рівні та її інституційної й організаційної підтримки, що й зумовило актуальність проведених досліджень і формування на цій основі моделі інституційно-організаційного забезпечення створення муніципального кластеру [6].

Нині можна виділити такі види кластерів: інноваційні, промислові, економічні, регіональні, транснаціональні тощо. Дослідники по-різному визначають сутність кластерних об'єднань. Одні виділяють як головну характеристику кластера географічну концентрацію, другі – галузеву належність, треті – інноваційну орієнтованість [7]. Природа виникнення економічних кластерів у більшості країн світу та в Україні різна. Проте в умовах глобалізації світових ринків українська економіка має відповідати всім сучасним критеріям конкурентоспроможності, забезпечити яку й покликані регіональні економічні кластери. Оскільки економічний кластер (локальна концентрація підприємств однієї галузі та компаній, які їх обслуговують) має зазвичай регіональний або міжрегіональний характер, функціонування та розвиток цих підприємств є завданням державної регіональної політики [8; 9, 104–119].

Сучасні умови світового розвитку, процеси глобалізації та транснаціоналізації у сфері управління потребують застосування нових видів управлінського впливу, який би забезпечував розвиток будь-якої системи від негативних зовнішніх і внутрішніх впливів. Через загострення кризи в Україні виникає потреба в ефективному антикризовому управлінні, а загальні тенденції розвитку науки державного управління зумовлюють розробки концепції антикризового управління, в основу якої покладено поняття

циклічного розвитку, керованості, обмеженості ресурсів, браку часу, мотивації, ризиковості прийняття управлінських рішень тощо. Навіть з усталеним функціонуванням економіки практично всі підприємства, організації, фірми мають вживати заходів щодо запобігання передкризовим і кризовим явищам.

Криза – це найбільше загострення суперечностей у соціально-економічній системі території, за яких умови її стійкого розвитку виявляються нездійсненними, що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі. Нині антикризове управління територією можна визначити як один з найважливіших видів діяльності органів місцевого самоврядування, що забезпечує збереження певної структури місцевої економіки, її сталий розвиток і згладжування негативних наслідків криз різної природи. Отже, антикризове управління муніципальним утворенням – це застосування антикризових процедур щодо конкретної території з метою недопущення кризи або згладжування її негативних наслідків. Антикризові процедури містять: діагностику виникнення кризових ситуацій з метою прийняття адекватних заходів; аналіз зовнішнього середовища та внутрішнього потенціалу території (природного, географічного, майнового, фінансового, податкового тощо), а також її конкурентних переваг на основі SWOT-аналізу; бюджетний аналіз на основі зіставлення власних і регульованих доходів конкретної території, прогноз доходів і витрат бюджету; розробку антикризової стратегії та програми розвитку території, в тому числі короткострокових заходів щодо реструктуризації заборгованості, збільшення доходів і зниження витрат бюджету та довгострокових заходів щодо реструктуризації основних галузей, містотвірних підприємств, оздоровлення місцевих фінансів тощо.

В Україні новітні організаційні, економічні та соціальні технології в місцевому самоврядуванні поки впроваджуються повільними темпами, хоча певний позитивний досвід уже є. До причин, що блокують процес кластеризації місцевих і регіональних економік, належать недостатня усвідомленість несформованості спільної відповідальності місцевої влади, суб'єктів господарювання та жителів, недостатнє розуміння ролі новітніх організаційних і управлінських технологій у власному розвитку, адміністративних, інноваційних, творчих та інших можливостей організацій, що розташовані в територіальному чи галузево-секторальному просторі регіонів [10–11]. Отже, відсутність гнучкої координації використання ресурсів органів місцевого самоврядування, галузевий принцип формування організаційних структур органів місцевої влади, неефективна структура управління муніципальним господарством, недостатнє використання корпоративного способу господарювання як ефективної технології антикризового управління, низька організаційна корпоративна культура місцевого самоврядування не сприяють появі стратегії кластеризації як джерела на шляху підвищення усталеного розвитку місцевих і регіональних економік на інноваційних організаційних засадах.

Хотілося б зазначити, що процес кластеризації економічних систем міст і регіонів слід розглядати як процес інтеграції їх економічних, соціальних та інших потенціалів, що здатен створювати інтегральний ефект, величина якого має синергетичний характер. Інтерес до кластерного інноваційного розвитку був викликаний насамперед успіхами об'єднання компаній Силіконової Долини (штат Каліфорнія, США). У рамках кластера “Силіконова Долина” лише за період з 1991 до 2001 рр. венчурні інвестиції збільшилися з 2 до 68,8 млрд дол. США. Приклад Каліфорнії наслідували й інші штати США, реалізувавши відповідні програми кластерного розвитку: в США сотні міст і

територій реалізують свої кластерні стратегії, створюються комісії з формування кластерів. Необхідну аналітичну роботу виконують наукові центри та університети. Початковий капітал виділяється адміністрацією штату, а потім залучаються засоби приватних компаній. На початку XXI ст. у США в кластерах було задіяно 57 % усього працездатного потенціалу країни, а частка ВВП, виробленого кластерами США, становила 61 %. У США більше половини підприємств працюють за такою моделлю виробництва: підприємства кластера розташовуються в одному регіоні й максимально використовують його природний, кадровий та інтеграційний потенціали [12].

Піонером кластерного розвитку в Україні став Подільський регіон, а саме Хмельницька область, де вперше виникли кластери в сучасному розумінні. На кінець 2009 р. в області працювало 6 кластерів: швейний, туристичний, будівельний, харчовий, продовольчий і сільського туризму [13]. З 1998 до 2006 рр. сфера розвитку економічних кластерів в Україні суттєво розширилася. До Поділля в подальшому приєдналися й Івано-Франківська область, де нині діють кластери туризму та декоративного текстилю; Черкаська область з кластером транспортних перевезень; Житомирська область – кластер добування та переробки каменю; Полтавська область – кластер з виробництва екологічно чистої продукції, Одеська область – винний кластер; Харківська область – машинобудівний кластер та Рівненська область – кластер з деревообробки. Наявність певних беззаперечних переваг стимулює підприємства входити до складу кластера, а саме: доступ до експертів; доступ до інформації щодо різних аспектів діяльності (матеріальні ресурси, оптовики, стандарти, експортні вимоги тощо); доступ до капіталовкладень для поліпшення продуктивності та конкурентоспроможності фірм; спільні закупівля та продаж, що зменшує ціни на сировину; можливість постійного контакту з подібними іноземними підприємствами малого та середнього бізнесу. Кластерний підхід дає підприємствам перевагу над більш ізольованими конкурентами. Він дає доступ до більшої кількості постачальників і послуг підтримки, адаптованих до вимог споживачів, до досвідченої та висококваліфікованої робочої сили і до невідворотної передачі знань та навичок, що відбувається на зустрічах та під час обговорення бізнесу [13].

У Львові спільно із міжнародною консалтинговою компанією Monitor Groups Фондом “Ефективне управління” у 2012 р. було розроблено стратегію економічного розвитку міста. В межах проекту проаналізовано 15 ключових економічних кластерів у Львові, серед яких кластери бізнес-послуг із туризму – вибрані як основні локомотиви економічного розвитку Львова. У виборі кластерів у Львові враховувались головні фактори, здатні забезпечити економічний розвиток міста, такі як: історична спадщина світового значення, прикордонне географічне розташування, високоосвічені трудові ресурси; підприємницький дух [14].

У липні 2015 р. більшість відомих ІТ-компаній міста Харкова офіційно зробили оголошення про запуск нової громадської та ділової ініціативи, спрямованої на розвиток ІТ-сфери в місті. У харківський ІТ-кластер уже входять такі компанії, як AltexSoft, INSART, Promodo, SlobodaStudio, Telesens і Videal. Цей проект офіційно називають “Громадський союз “Kharkiv IT Cluster”, його ініціатори орієнтуються в тому числі на кластер, який уже працює у Львові [15].

Унікальним експериментом став досвід створення та діяльності транспортно-туристичного кластера “Південні ворота України”. Цей проект став складовою части-

ною Стратегії розвитку Херсонської області до 2015 р. У 2005 р. кластер “Південні ворота України” був зареєстрований як асоціація підприємств. Він складається із підприємств транспортної галузі, туризму та курортно-рекреаційного комплексу, рекламно-інформаційних, поліграфічних, будівельних підприємств, органів місцевого самоврядування та громадських об’єднань. На жаль, зареєстроване формування так і не запрацювало як єдина система. Стратегічна помилка була закладена ще на стадії формулювання ідеї та проектування, але цей досвід і напрацювання мають стати імпульсом для подальших процесів кластеризації в Україні.

Херсонська область має досить зручне географічне розташування на перетині національних і міжнародних морських шляхів Азово-Чорноморського басейну. Через її територію проходять важливі повітряні, залізничні та річкові шляхи, що єднають економічні райони України з багатьма зарубіжними країнами. Тому доцільним, на наш погляд, вбачається формування на території Херсонської області транспортнологістичного кластера. Відповідно до сучасних тенденцій міжнародного розвитку територія Херсонської області має потенціал стати центром економічних і транспортних зв’язків, перспектива цього прямо пов’язана зі збільшенням ефективності перевезень. Тому формування сучасних підприємницьких мереж у транспортно-логістичному комплексі області, забезпечення постійного розвитку регіону й перетворення його на новітній транспортно-логістичний та інформаційний мегавузловий, в якому гарантується використання технологій глобального контролю пересування вантажів і контейнерів, у тому числі моніторинг безпеки їх вмісту, включаючи наявність у них шкідливих речовин і радіації, дуже важливі на сучасному етапі.

Хотілося б зазначити, що формування і розвиток кластерів є ефективним механізмом залучення прямих іноземних інвестицій і активізації зовнішньоекономічної інтеграції. Включення вітчизняних кластерів у глобальні ланцюги створення доданої вартості дозволяє істотно підняти рівень національної технологічної бази, підвищити швидкість і якість економічного зростання за рахунок підвищення міжнародної конкурентоспроможності підприємств, що входять до складу кластера, шляхом: придбання і впровадження новітніх технологій та обладнання; отримання підприємствами кластера доступу до сучасних методів управління і спеціальних знань; отримання підприємствами кластера ефективних можливостей виходу на висококонкурентні міжнародні ринки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У багатьох розвинених країнах активно створюються кластери як запорука розвитку національної та регіональної економік. Існує безліч прикладів кластерних об’єднань підприємств, які досягли значного успіху та світового визнання. Водночас стан запровадження кластерного підходу у формуванні та реалізації державної промислової політики в Україні характеризується повільним створенням кластерів, що зумовлено відсутністю нормативного визначення поняття “кластер”, недостатнім інформаційним забезпеченням функціонування кластерів в Україні, низькою зацікавленістю підприємств об’єднуватись у великі виробничі системи, незначною кількістю інвесторів у зв’язку з інвестиційною непривабливістю регіонів. Вважаємо, що в основу вітчизняної промислової політики має бути покладена інноваційна концепція розвитку кластерів.

Зарубіжний і вітчизняний досвід свідчить, що управління із застосуванням кластерного підходу стає одним з ефективних засобів антикризового управління, впливу

органів державної влади й органів місцевого самоврядування на розв'язання проблем соціально-економічного розвитку територій. Тому вважаємо дану проблематику досить актуальною для подальшого регіонального розвитку України.

Список використаних джерел:

1. Портер М. Конкуренция : пер. с англ. / Портер М. – М. : Вильямс, 2006. – 608 с.
2. Наконечна Т. Ю. Кластеризація як каталізатор економічного розвитку регіонів та підвищення конкурентоспроможності країни [Електронний ресурс] / Наконечна Т. Ю. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_ge/2010_7_4/14.pdf
3. Дігич А. Фактори міжнародної конкурентоспроможності регіону в умовах інноваційного розвитку [Електронний ресурс] / А. Дігич, С. Харічков. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21CO
4. Кастельс М. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель : пер. з англ. / М. Кастельс, П. Хіманен. – К. : Ваклер, 2006. – 256 с.
5. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення / за ред. д.е.н. І. В. Крючкової. – К. : Основа. – 2007. – 488 с.
6. Шаров Ю. Інституційно-організаційні аспекти створення муніципальних кластерів / Ю. П. Шаров, І. А. Чикаренко // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2012. – № 1 (12). – С. 179–191.
7. Клунко Н. С. До проблеми впровадження кластерної моделі інноваційного розвитку фармацевтичної галузі промисловості на регіональному рівні / Н. С. Клунко // Регіональна економіка. – 2012. – № 1. – С. 34–40.
8. Porter M. Location, competition, and economic development: local clusters in a global economy / M. Porter // Economic Development Quarterly. – 2000. – Vol. 14.
9. Портер М. Кластеры и конкуренция. Новые программы для компаний, правительств и организаций / Майкл Портер // Местное самоуправление. – 2005. – № 2 (март–апрель). – С. 104–119.
10. Бобровська О. Запровадження корпоративних відносин у систему кластерної організації економіки регіонів / О. Бобровська // Фінансовий механізм державного управління економікою України. – 2010. – Т. XI. – Вип. 167. – С. 146–156.
11. Бобровська О. Кластерно-корпоративна модель управління інноваційним розвитком регіону / О. Бобровська // Вісн. Тернопіл. нац. екон. ун-ту. – 2011. – Вип. 4. – С. 7–17.
12. Кирилов Ю. Є. Кластери як інструмент підвищення конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Кирилов Ю. Є. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2608>
13. Шовкалюк В. С. Створення та функціонування інноваційних кластерів [Електронний ресурс] / Шовкалюк В. С. – Режим доступу : <http://www.eer.org.ua>
14. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2011 : Фонд “Ефективне управління” за підтримки Всесвітнього економічного форуму. – К., 2012. – 205 с.
15. Карпенко О. Крупные компании Харькова запустили в городе IT-кластер [Электронный ресурс] / Карпенко О. – Режим доступа : <http://www.aia.ua/2015/07/23/593323>